

УДК 811.161.2;81'276.6:62

НАЗВИ МОРСЬКИХ КАРТ, МОРСЬКИХ НАВІГАЦІЙНИХ НЕБЕЗПЕК, ПОПЕРЕДЖЕНЬ І СИГНАЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

С. П. Король

Київ, Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»

ckorol@ukr.net

Стаття продовжує низку публікацій автора, присвячених вивченню сучасної української навігаційно-гідрографічної термінології.

У статті проаналізовано тематичні групи української навігаційно-гідрографічної лексики на позначення морських карт, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних попереджень і сигналів, окреслено перспективи подальших лінгвістичних досліджень термінології навігаційно-гідрографічної галузі. Стаття відображає результати наукового аналізу термінів навігаційної гідрографії з погляду їхньої структури та семантики, подає лексико-тематичне групування слів на позначення морських карт, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних попереджень і сигналів. У статті зроблено спробу визначити семантичні та словотвірні особливості термінів навігаційно-гідрографічної галузі, з'ясовано класифікаційні ознаки лексичних груп на позначення морських карт, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних попереджень і сигналів, виокремлено й систематизовано тематичні підгрупи й мікрогрупи, встановлено домінуючий тип семантичних відношень у тематичних групах назв морських карт, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних попереджень і сигналів.

Ключові слова: термін, навігаційно-гідрографічна термінологія, архісема, тематична група, тематична підгрупа, морська карта, морська навігаційна небезпека.

Вступ. Вивчення сучасних термінологічних систем української мови належить до найважливіших завдань лінгвістичної науки, має свій пріоритет актуальності, бо стосується і наукової лексикології, і словотвору, і розвитку ділового українського мовлення, сприяє покращенню взаєморозуміння між вітчизняними й зарубіжними вченими та фахівцями.

З усіх сфер опису українського науково-технічного словника поки що дослідницький інтерес не торкнувся навігаційно-гідрографічної термінології.

Теоретичним засадам дослідження термінології в лінгвістиці присвятили свої праці В. В. Акуленко, В. П. Даниленко, А. С. Д'яков, Т. Л. Канделакі, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Т. І. Панько та ін.

Теоретичні дослідження тематичних груп лексики пов'язані з іменами В. В. Виноградова, В. Г. Гака, В. І. Кодухова, А. П. Критенка, Л. О. Симоненко, О. О. Реформатського та ін.

Як зазначає В. І. Кодухов, упорядкованості, організованості лексики певної мови досягають групуванням, об'єднанням слів за ознаками, важливими з погляду їх використання в процесі спілкування [1, с.3].

Групи слів, об'єднані загальним родовим поняттям, називають тематичними, «оскільки в мовленні вони об'єднані темою» [1, с.5], тобто лексико-тематичні групи слів на відміну від лексико-семантичних являють собою «об'єднання слів, що базуються не на лексико-семантичних зв'язках, а на класифікації самих предметів і явищ» [3, с.526].

«Можна вважати аксіомою, що предмет відповідає слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з другого» [2, с. 199].

Мета цієї статті – визначити класифікаційні критерії та здійснити тематичну класифікацію лексичних груп на позначення *назв морських карт,*

назв морських навігаційних небезпек, назв морських навігаційних попереджень і сигналів, установити домінуючий тип семантичних відношень у лексиці навігаційно-гідрографічної галузі.

Назви морських карт. До тематичної групи **назв морських карт**, архісемою якої є «*картографічні твори*», зараховано такі терміни: *морська карта* – спеціальна карта, призначена для потреб морської навігації: показує глибини, характер дна, висоти, конфігурацію і характеристики берега, небезпеки та засоби навігаційного обладнання; *генеральна карта* – морська карта, призначена для плавання у відкритому морі на значній відстані від берега; *лоцманська карта* – карта, що містить інформацію, необхідну для безпечної навігації [НГС], а також *прибережна карта*, *шляхова карта*, *карта прибережної смуги*, *карта рекомендованих шляхів*, *генеральна батиметрична карта океанів (ГЕБКО)*, *карта рельєфу дна*, *карта затонулих суден* та ін.

Маркером цієї тематичної групи є слово-термін *карта*, що позначає «зменшене, вимірне й узагальнене, побудоване на площині у заданій проекції зображення поверхні Землі чи іншого небесного тіла» [НГС]. Термін *карта* має широку сполучуваність, переважно зі словами наукового словника, й одержує своє варіативне значення внаслідок різної атрибуції: *геофізична карта*, *рекогносцирувальна карта*, *карта Мардсена*, *карта-сітка*, *топографічна карта дна*, *карта гравітаційної аномалії*, *карта хвиль геоїда*, *карта шару стрибка*, *карта ґрунтів морського дна*, *карта для каботажного плавання малих суден*, *карта для прокладання дуги великого кола* та ін.

Терміни на позначення *морських карт* за призначенням картографічної продукції можна класифікувати на дві великі підгрупи: **1) назви довідкових та допоміжних морських карт і 2) назви навігаційних морських карт.**

3-поміж **назв довідкових і допоміжних морських карт** виокремлюємо назви за такими диференційними ознаками:

– за масштабом і призначенням: *оглядова морська карта*, *бланкова карта*, *оперативна карта*, *ілюккова карта*, *тимчасова карта*, *карта-сітка*, *карта спеціального призначення*, *карта для прокладання дуги великого кола*;

– за позначуваними засобами навігаційного обладнання, розташованими поза судном: *карта радіомаяків і радіостанцій (радіолокаційна карта)*, *карта радіонавігаційних систем (радіонавігаційна карта)*, *карта зоряного неба (зоряна карта)*;

– за позначуваними елементами навігаційно-гідрографічної обстановки: *батиметрична карта (карта рельєфу дна, топографічна карта дна)*, *гідрометеорологічна карта*, *котидальна карта*, *лоцманська карта*, *синоптична карта (карта погоди)*, *карта течій*, *карта припливних течій*, *карта гравітаційної аномалії*, *карта затонулих суден*, *карта земного магнетизму*, *карта часових поясів*, *карта шару стрибка*, *карта ґрунтів морського дна*, *карта рекомендованих шляхів*, *карта телеграфно-телефонних і силових кабелів*.

Класифікація термінів, які належать до тематичної підгрупи **назв навігаційних морських карт**, може бути побудована за носіями навігаційно-гідрографічної інформації. За такою класифікацією **назви морських навігаційних карт** поділяються на: **1) назви паперових навігаційних морських карт, 2) назви електронних навігаційних морських карт.**

У лексичній підгрупі «**навігаційні морські карти**» виокремлено назви за такими диференційними ознаками:

– за масштабом: *генеральна карта*, *шляхова карта*, *приватна карта*, *навігаційний морський план*;

- за змістом і призначенням: *міжнародна карта, карта внутрішніх водних шляхів (КВВШ), карта для каботажного плавання малих суден, навігаційно-промислова карта (промислово-навігаційна карта), прибережна карта;*
- за картографічним покриттям: *морська карта, річкова карта, полярна карта, карта порту, карта прибережної смуги, карта півкулі, генеральна батиметрична карта океанів (ГЕБКО);*
- за способом відображення об'єктів: *аналіфічна карта, планіметрична карта, топографічна карта, рельєфна карта, схематична карта;*
- за картографічною проекцією, в якій складена навігаційна карта: *азимутальна карта, перспективна карта, гномонічна карта, стереографічна карта, карта Мардсена, карта Меркатора.*

На підставі ознаки частина/ціле в межах тематичної групи **назв навігаційних морських карт** виокремлено **назви елементів змісту карти**: *клапан карти* – доповнення до основного аркуша карти; *легенда карти* – опис, пояснення, умовні позначення й інша інформація, що друкується на карті для її інтерпретації; *додрукування карти* – дані, нанесені на карту після її видання; *ізограма* – лінія на карті, що сполучає точки з однаковим значенням якогось одного явища [НГС], а саме: *ізобата, ізобронта, ізогаліна, ізогона, ізогрива, ізотермобата* та ін.

У тематичній групі **назв морських карт** також переважають родо-видові семантичні відношення. Класифікаційними ознаками лексичних груп на позначення **морських карт** є: масштаб, зміст і призначення; носій навігаційно-гідрографічної інформації; картографічне покриття; спосіб відображення навігаційно-гідрографічної інформації; картографічна проекція, в якій складено карту.

Назви морських навігаційних небезпек. «Небезпека» є архісемою тематичної групи **назв морських навігаційних небезпек**. Термін **навігаційна небезпека** позначає будь-який об'єкт або умову, які можуть перешкоджати, перепиняти або в будь-який інший спосіб загрожувати безпеці навігації [НГС].

Назви навігаційних небезпек поділяються на дві великі підгрупи: **назви постійних навігаційних небезпек**, що позначають небезпеки рельєфу морського дна та затонулі судна, і **назви тимчасових навігаційних небезпек**, що позначають небезпеки метеорологічного характеру, мінні огороження та плавні предмети.

До **назв постійних навігаційних небезпек** зараховано: *банка* – підвищення морського дна на континентальному або острівному шельфі; *бар* – пасмо, пережат або низка пережатів, що перегороджують гирло річки або гавань, перешкоджаючи плаванню; *обмілина* – віддалене від берега небезпечно для мореплавства підняття дна, *риф* – скелясте або коралове утворення, яке розташоване близько до поверхні моря і є небезпечним для навігації, *скеля* – ізольоване скелясте утворення, що зазвичай є небезпекою для навігації [НГС], а також *банка посередині фарватеру, мілина, підводний камінь, надводний камінь, підводна коса, надводна скеля, підводна скеля, вулканічна скеля, підводна гора, район звалища ґрунту (район затоплених речовин), затонуле судно, небезпечне судно, необстежене затонуле судно, затонуле судно із частинами корпусу чи надбудови над водою* та ін.

Маркерами тематичної підгрупи **назв постійних навігаційних небезпек** є слова-терміни *банка, бар, риф*, які одержують своє варіативне значення переважно внаслідок ад'єктивної атрибуції: *рибна банка, бар'єрний риф, прибережний риф, кораловий риф, надводний кораловий риф* та ін.

До **назв тимчасових навігаційних небезпек** зараховано: *туман* – суспензія дуже дрібних крапель у повітрі, яка знижує горизонтальну видимість

біля поверхні землі до менше ніж ; *ураган* – вітер руйнівної сили (12 балів) і значної тривалості, швидкістю 58 вузлів і більше; *шторм* – вітер зі швидкістю 41-47 вузлів [НГС]; *айсберг* – великий крижаний масив, що відколовся від льодовика або льодовикового шельфу; *туманна банка*; *тропічний циклон*; *рибальські сітки та заколи*; *мінна небезпека* та ін.

Маркерами тематичної підгрупи **назв тимчасових навігаційних небезпек** є слова-терміни *туман*, *шторм*, *айсберг*, які одержують своє варіативне значення також через ад'єктивну атрибуцію: *адвективний туман*, *льодяний туман*, *мокрый туман*, *морський туман*, *радіаційний туман*, *льодяний шторм*, *сильний шторм*, *гостроверхий (пірамідальний) айсберг*, *столоподібний айсберг* та ін.

Назви морських навігаційних попереджень і сигналів об'єднано в одну групу за спільною архісемою «*інформація з безпеки навігації*».

Термін **морське навігаційне попередження** позначає «передане по радіо повідомлення, яке містить термінову інформацію, що стосується безпеки мореплавства» [НГС].

Маркерами цієї тематичної групи є слова-терміни **попередження, сигнал**, які перебувають у синонімічному зв'язку й одержують свої варіативні значення внаслідок різної атрибуції.

Тематичну групу **назв морських навігаційних попереджень і сигналів** за призначенням і передавальною інформацією можна поділити на три підгрупи лексем: 1) навігаційні попередження; 2) метеорологічні попередження; 3) пошуково-рятувальні сигнали тривоги.

Лексична підгрупа **назв навігаційних попереджень** за диференційною ознакою «акваторія, якої стосується попередження» поділяється на три мікрогрупи: 1) попередження НАВАРЕА (району Всесвітньої служби навігаційних попереджень); 2) прибережні попередження; 3) місцеві попередження.

У межах тематичної підгрупи **назв метеорологічних попереджень** розрізняємо найменування за такими диференційними ознаками:

– за позначуваням застереженням: *штормове попередження*, *ураганне попередження*, *туманний сигнал*, *сигнал про приплив (біля входу в гавань)*, *сигнал про припливну течію*;

– за способом передачі попередження: *ревун*, *туманний гонг*, *туманний свисток*, *туманний дзвін*, *туманна сирена*, *туманний радіосигнал*.

У лексичній підгрупі **назв пошуково-рятувальних сигналів тривоги** за способом передачі сигналу визначено назви: *аварійний радіосигнал*, *супутниковий аварійний радіосигнал*, *сигнальна рятувальна ракета* та ін.

Домінуючим типом семантичних відношень у тематичній групі найменувань морських навігаційних попереджень і сигналів є родо-видові відношення. Класифікаційними ознаками на позначення лексичних груп назв навігаційних попереджень і сигналів є: призначення і передавальна інформація; акваторія, якої стосується попередження; позначуване застереження; спосіб передачі сигналу.

Назви морських карт, морських навігаційних небезпек, попереджень і сигналів різні за походженням. Серед них розрізняємо питомі українські назви: *небезпека*, *мілина*, *камінь*, *коса*, *скеля*, *гора*, *ураган*, *свисток*, *ревун*, *дзвін*, *попередження* тощо; назви, запозичені з інших мов: *карта* (лат. charta, від гр. chartes), *банка* (гол. bank) – піднята ділянка морського дна, підводна обмілина, *бар* (фр. barre) – підводна наносна мілина; *риф* (нім. Riff), *туман* (тюрк. tuman); *шторм* (гол. storm), *айсберг* (англ. iceberg, від ice = лід + berg = гора), *сигнал* (нім. Signal), *ракета* (нім. Rakete), *сирена* (лат. siren від гр. seirēn) [НСІС] та ін.

За словотвірною структурою в описуваній терміносистемі представлені терміни-однослови (*мілина, шторм, туман, банка, сигнал, ураган*), які є базою для творення дериватів (*обмілина, штормовий, туманний, сигнальний, ураганний*), термінів-комполітів (*радіосигнал, штормтрап* тощо) та термінів-словосполучень (*штормове попередження, ураганне попередження, туманна банка, туманний радіосигнал, туманний сигнал вибуховими пристроями сигнальна рятувальна ракета* та ін.). За нашими спостереженнями, в навігаційно-гідрографічній терміносистемі особливо широке застосування мають терміни-словосполучення.

Назви морських навігаційних небезпек, морських навігаційних і метеорологічних попереджень та сигналів, морських навігаційних карт є базовими в навігаційно-гідрографічній лексиці й належать до власне навігаційно-гідрографічних термінів. До ядра навігаційно-гідрографічної термінології, окрім назв морських карт, морських навігаційних небезпек, попереджень і сигналів, зараховано слова на позначення засобів навігаційного обладнання, що використовуються в морській навігації, морських навігаційних вогнів, назви фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану тощо. До периферії належать терміни на позначення картографічних приладів; процесів розроблення, складання та відтворення карти; масштабів і проєкцій, у яких складаються навігаційні карти, тощо.

Висновки. Отже, домінуючим типом семантичних відношень у тематичних групах назв морських карт, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних попереджень і сигналів є родо-видові відношення – один із виявів системності термінів будь-якої субмови.

До класифікаційних ознак лексичних груп на позначення морських карт, навігаційних небезпек, попереджень і сигналів належать: масштаб, зміст і призначення карти; носій навігаційно-гідрографічної інформації; картографічне покриття; спосіб відображення навігаційно-гідрографічної інформації; картографічна проєкція, в якій складено карту; характер навігаційних небезпек; призначення і передавальна інформація; акваторія, якої стосується попередження; позначуване застереження; спосіб передачі сигналу.

Перспектива подальших розвідок полягає в установленні способів термінологізації загальноживаної лексики в сполученні з власне термінологічною в галузі навігаційної гідрографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов: Лекция / Отв. ред. Н. П. Гринкова. – Л. : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1955. – 28 с.
2. Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія / А. П. Критенко // Слов'янське мовознавство. – 1962. – Т. IV. – С. 198–211.
3. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов. София: Българ. акад. на науките, 1957. – С. 523-538.

Список умовних скорочень

1. *НГС* – Навігаційно-гідрографічний словник (українсько-англійсько-російський). Довідковий посібник / [С. В. Симоненко, Д. Ю. Падакін, М. Ф. Голодов та ін.]. – К.: ДУ «Держгідрографія», 2008. – 496 с.
2. *НСІС* – Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / [за ред. Л. І. Шевченко]. – К.: Арій, 2008. – 672 с.

REFERENCES

1. Kodukhov, V. (1955). Lexical & semantic groups of words: Lecture. SPb, Russia [in Russian].
2. Krytenko, A. P. (1962). Thematic groups of the words & omonymy. Slav linguistics, IV, 198–211. [in Ukrainian].
3. Filin, F. P. (1957) On lexical & semantic groups of words. In Linguistic studies in honor of Academician Stefan Mladenov. Sofia, Bulg [in Russian].
4. Symonenko, S. V, Padakin D. Y., Golodov M. F. (2008) Navigation & hydrographic dictionary (Ukrainian-English-Russian). Kyiv, Ukraine: “Derzhhidrohrafiiia”. [in Ukrainian].
5. Shevchenko, L. (2008). New dictionary of foreign words. Kyiv, Ukraine: “Ariy”. [in Ukrainian].

С. П. Король. Названия морских карт, морских навигационных опасностей, предупреждений и сигналов в украинском языке.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвящённых изучению современной украинской навигационно-гидрографической терминологии.

В статье проанализированы тематические группы украинской навигационно-гидрографической лексики на обозначение морских карт, морских навигационных опасностей, морских навигационных предупреждений и сигналов, определены перспективы дальнейших лингвистических исследований терминологии навигационно-гидрографической отрасли. Статья отражает результаты научного анализа терминов навигационной гидрографии с точки зрения их структуры и семантики, даёт лексико-тематическую классификацию слов на обозначение морских карт, морских навигационных опасностей, морских навигационных предупреждений и сигналов. В статье сделана попытка определить семантические и словообразовательные особенности терминов навигационно-гидрографической отрасли, определены классификационные признаки лексических групп на обозначение морских карт, морских навигационных опасностей, морских навигационных предупреждений и сигналов, выделены и систематизированы тематические подгруппы и микрогруппы, установлен доминирующий тип семантических отношений в тематических группах морских карт, морских навигационных опасностей, морских навигационных предупреждений и сигналов.

Ключевые слова: термин, навигационно-гидрографическая терминология, архисема, тематическая группа, тематическая подгруппа, морская карта, морская навигационная опасность.

S. P. Korol. The denominations of the sea charts, marine dangers to navigation, navigational warnings and signals in Ukrainian.

The article continues the cycle of author's articles, devoted to the study of the modern navigation and hydrographical terminology.

The article deals with the thematic groups of the Ukrainian navigation and hydrographical vocabulary on denotation of the names of sea charts, marine dangers to navigation, marine navigational warnings and signals. Problems of consequent linguistic researches of navigation and hydrographical terminology are defined.

The results of semantic and word-formation analysis of the modern navigation and hydrographical terms are represented. The classification of the vocabulary according to thematic groups on denotation of the names of sea charts, marine dangers to navigation, marine navigational warnings and signals is considered. The kernel and periphery of the modern navigation and hydrographical terminology are determined in the given article.

An attempt to find out semantic and word-formation peculiarities of the navigation and hydrographical terminology is made in the article. The classification signs of the lexical groups on denotation of the names of sea charts, marine dangers to navigation, navigational warnings and signals are analyzed in the article. Thematic subgroups and microgroups are singled out. It is established that the dominating type of semantic relations in thematic groups on denotation of the names of sea charts, marine dangers to navigation, navigational warnings and signals is a hyper-hiponimic relations.

Keywords: term, navigation and hydrographical terminology, archiseme, thematic group, thematic subgroup, sea chart, marine dangers to navigation.